L'IMAGINAIRE MYTO –POETIQUE DANS LES INCANTATIONS CONTRE LES SERPENTS : LE MOTIF DE L'OISEAU BIGARRE

Adriana RUJAN
Universitatea din Piteşti

Résumé: *Le présent article se propose de mettre en évidence les mécanismes d'élaboration et de structuration sémantique du motif de l' « oiseau bigarré » des enchantements contre les morsures de serpent en rapportant ce motif au modèle formant de nature mytho-poétique de cette catégorie rituelle.*

Mots-clés : *motif, mythe, rituel*

Descântecul de şarpe (de muşcătură de şarpe) deţine, în tipologia descântecelor terapeutice, un loc singular prin caracteristicile repertoriale şi de context ale întregului scenariu ritual de actualizare.

Trebuie să menţionăm, în primul rând, că acest tip de descântec are în vedere o stare maladivă ce poate afecta în egală măsură omul şi animalele (vite muşcate de şarpe), acestora aplicându-li-se o terapie magică identică. Acelaşi descântec se foloseşte şi pentru muşcătura de nevăstuică, el fiind, prin excelenţă, un descântec „terapeutic" (Burghele, 2000).

O altă trăsătură distinctivă a acestui descântec este faptul că, deşi vizează o afecţiune puţin frecventă, având chiar caracterul de „eveniment" neobişnuit, de excepţie – muşcăturile de şarpe reprezentând cazuri rare, cel puţin pentru om – textele de descântec de şarpe înregistrează toate tipurile structurale ale acestui gen, cu ample dezvoltări de variante tematice şi combinatorii, a căror paradigmă este comparabilă, poate, doar cu aceea a descântecelor de bubă sau de deochi.

În indexul structurilor „poetice-magice" stabilit de Nicoleta Coatu (Coatu, 1998, p.151 urm.) descântecul de şarpe este menţionat pentru a ilustra doar tipurile de structuri „contrastive" (p.205,) „ structuri încifrate" (p.212) şi „structuri imperativ / enumerative + oximoronice + narative" (p. 275); el se regăseşte, însă, în toate cele 14 modele structurale înregistrate de cercetătoare, unele cu dezvoltări speciale.

În cadrul structurilor narative, de pildă, descântecul de şarpe construieşte o variantă narativ-descriptivă în care se prezintă lupta dintre şarpe şi broască într-un cadru cu elemente de sugestie simbolică (apă, alun), broasca fiind desemnată învingătoare – sugestie a înfrângerii bolii: *Pe sub malul Dunării, / pe sub trei tufe de alun / broasca cu şerpele se mâncă./ Broasca dovedeà, / şarpele perià / de la Cutare* (Gor, p. 395).

O dezvoltare particulară o reprezintă, în cadrul structurilor „dialogice" (structuri în care descântătoarea intră în dialog fie cu destinatarul, fie cu agentul magic), variantele în care căutătorul leacului întâlneşte şarpele (agentul malefic) şi dialoghează cu el, aflând mijloacele terapeutice: *Bună ziua în Dudău! / - Ce păzeşti aici, şarpe rău? / - Iaca stau! / - Nu mai sta / şi haide spune leacul (lui X) mele. / Leacul (lui X) e* …(F.Ag 316).

Considerăm că locul privilegiat pe care descântecele de şarpe îl deţin în sistemul acestei categorii rituale are, pe de o parte, o determinare intrinsecă, ce ţine de prestigiul şarpelui în constelaţia simbolică a principiului feminin din culturile tradiţionale şi chiar în stratul religios creştin (cf. Zimmer, 1994, p.60 urm., Dicţ., 1994, III), de proiecţia mitologică în prelungirea căreia se situează şi descântecul ca rit. Dacă

BDD-A5543 © 2007 Universitatea din Piteşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 01:55:14 UTC)

în cazul celor mai multe tipuri de descântec agentul malefic este reprezentat prin personificare - în plan lingvistic prin conversiune denominativă (numele bolii personificate devine nume propriu, adesea prin extensiune în cuplu): *Apucatul*, *Buba*, *Deochiul*, *Moima*, *Muma-Pădurii*, *Ielele*, *Strânsul - Strânsoaica*, *Ceas Rău - Ceas Răuroaica*, *Strigoiul - Strigoaica*, *Priculicii - Priculicioanele* etc., ipostaze ale Răului indeterminabil, descântecul de şarpe se aplică unei situaţii reale: întâlnirea sau contactul direct cu un şarpe şi muşcătura lui. Dincolo de această situaţie privită ca eveniment verificabil, intrarea în starea de boală şi determinările ei se supun mecanismelor de elaborare a imaginarului descântecelor ca univers ficţional formalizat: sub presiunea modelelor formante ale genului, întâlnirea cu Şarpele este reprezentată ca având loc în coordonate spaţio-temporale necontingente, devenite exemplare, semnificative din punct de vedere mito-poetic: *fântâna lui Lespezaure* (F.Ag., 311), *Fântâna Gerului* (Codin, 594), *fântâna lui Ghenare* (F.Ag., 310) ş.a. Şarpele însuşi capătă, prin personificare şi proiecţie mitică, atribute numenale, fiind tabuizat în apelative indirecte: *Belisar* (G.Dem. 460), *Pitpariu* (F.Ag. 309), *bărarul* (Codin, 593), *Spinariu* (Codin, 592), *Bola* (F.Ag. 313), *Chivere, nechivere* (Codin, 591) ş.a.

În structurile direct imperative ori epico-dramatice ale descântecelor de şarpe un interes special prezintă motivul pe care îl vom numi *pasăre pestriţă / pe bucen de viţă,* unde interrelaţionarea variantelor ne oferă posibilitatea reconstituirii unui scenariu mito-poetic şi ritual care, deşi obscur în determinările sale, devine vizibil în articularea şi evoluţia configuraţiei sale structurale şi semantice.

În formele cele mai frecvent întâlnite motivul se prezintă într-o structură epico-descriptivă, în care lanţul semantic dintre desfăşurarea textuală şi eficienţa magică preconizată este adesea întrerupt: *o pasăre pestriţă* (în variante: *păsărică pestriţă* – F.Ag.316, *pasăre pistricioară* – Gor., 405, *pasăre mistrie* – F.Ag. 303, *pasăre pistruie* – F.Ag. 302, *păsăruie – ruie* – Codin, 593, *păsărică gălbeoară* – F.Ag.300, *pasăre albă codalbă* – F.Ag.305 ş.a) zboară din cer ori se urcă pe un *bucen* de viţă-de-vie (*butuc, buştean, bucium)*; bucenul se aprinde / se umflă şi plesneşte, vine o ploaie şi îl stinge, iar stropiturile de apă, ca şi aruncarea peste gard a bucenului sau a unei vițe de vie tăiate înseamnă alungarea bolii, vindecarea de muşcătură: *Păsăruică mică, / Pe bucen se suie, / bucenul se aprinse, / veni o ploaie şi-l stinse/*
Şi noi luarăm apă şi-l udarăm pe N. / Şi decât îi trecu… (Codin, 593); *Păsăruie, ruie / Pă bucen să suie…/ Stropitură dă apă aruncată, / Muşcătură dă şarpe vindecată…*(Codin, 583). În alte variante ale structurilor epice având ca protagonist pasărea pestriţă, aceasta calcă-n piatră, care „trăsneşte" şi produce, prin efect magic de analogie, plesnirea şarpelui: *Sfântă Troiţă / Pasăre pestriţă / Calcă-n piatră / Piatra a trăsnit / Şarpele- a plesnit / La un loc cu naşu / Naşu alunaşu. Mă- nchin cu descântecul / Şi Dumnezeu să vie / Cu leacul.* (F.Ag., 306)

Pe acest palier de lectură pasărea pestriţă pare a fi o reprezentare a actantului benefic şi a unei acţiuni de contracarare: *Trecui pe lângă o fântână / Cu un băţ de alun în mână: / - Ce lucrezi, şarpe rău, acilea în dudău? / Vino şi vindecă muşcătura ta / De la animala mea! / Păsărica pestriţă se urcă pe butuc, / Butucul se aprinsă, / Nouă ploi plouă şi focul se stinsă. / Viţă tăiată, peste gard aruncată / Bubă de şarpe vindecată.* (F.Ag., 315). Ea este invocată în alte variante să asigure nemijlocit efectul de vindecare: *Pasăre pestriţă, / Dă-te-n cer, / Dă-te-n pământ, / Dă-te-n bucium verde! / Buciumul se aprinsă, / Dă-te, ploaie stinsă, / Năvală la stuful cu alun, / Alunul / Unde leapădă şarpele veninul.* (F.Ag., 304).

O variantă narativă mai amplă deţine în structura sa o secvenţă explicativă privind prezenţa misterioasă a păsării pestriţe, care se relevă a nu fi altceva decât o

BDD-A5543 © 2007 Universitatea din Piteşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 01:55:14 UTC)

metamorfoză a şarpelui: *Pleacă Iacob la râul lui Iordan / Să bea apă, / Să-ntâlni cu N.* (om ori vită) *în cale: / O muşcă şi-o turbură, / Îndărăt să-nturnă, / **Păsărică pestriță se făcu**, / Pă bucen se sui…*(Codin, 593).

În numeroase variante, de frecvență şi răspândire în întreaga arie românească (cf. Gor., 401 bibliografia variantelor) pe care le considerăm „derivate" din această structură amplă cu valențe mitologice, *pasărea pistruie* se prezintă ca metaforă propriu-zisă a şarpelui, substituție operată şi explicitată prin conservarea secvențelor din desfăşurarea epică a motivului: *Tru găleată, tru găleată, / pasere pistruie / pe viță de vie se suie, / pe (Cutare) îl muşcă / de otravă-l venină. / Vița de vie o tăiai, / peste gard o aruncai, / muşcătura de şarpe o vindecai, / de venin şi otravă îl desveninai, / cu alun şi boj îl descântai.* (Gor., 401).

Atribuirea acțiunii malefice de înveninare face, în sfârşit, din figura păsării pestrițe o metaforă divulgată: *Pasere pistricioară, / prin tufe ai venit, / te-ai azvârlit, / pe Cutare l-ai ciupit; / Trupu lu Cutare / s-a umflat, / s-a veninat. / Maica Precista a alergat, / viță de vie neagră a tăiat, / peste gard a aruncat/ trupu lu Cutare s-a desumflat* (Gor., 405).

Raportarea la mit a motivului „pasăre-pestriță" ca relație ce transcende simpla substituție metaforică este argumentată şi de identificarea, în variante, a unei componente sacrificiale susținute de întregul edificiu imagistic al motivului, în articularea căruia identificarea şarpelui agent malefic cu Şarpele mitologic devine relevant. Uciderea şarpelui ca mijloc terapeutic eficient se regăseşte îndeosebi în structurile imperative: *Cătă una, / Cătă Buna / Părăluşă de argint: / -Da tu, şarpe, ce-ai gândit? / Pă N. ai prăpădit / Eu cu boziu şi cu alun / Te-oi descânta, / Pă N. l-oi vindica, / Pă tine peste mare te-oi arunca, / Ca cicoarea te-oi usca, / Pe N. l-oi vindeca* (Codin, 593), sau, într-o formulă imperativă concisă: *Şarpele să crape, / omul de moarte să scape* (F.Ag., 258).

Ca element asociat acestei componente se prezintă motivul „fată pupuiată" (cucuiată): aceasta pregăteşte, stând pe un vârf de piatră (sugerare a înălțimii, ce clarifică şi recurența păsării „suite" pe bucen) *o pâine de cenuşă / şi cu lapte de căpuşă,* pe care şarpele *o va mânca / şi va crăpa* (Bârlea, 1924, 367) producând în revers „desumflarea", dezveninarea bolnavului. Motivul este în măsură să sublinieze semnificația aruncării peste gard a vrejului uscat de vie ca analogon al anihilării şarpelui, gest verbal marcat în descântecele cu structură direct imperativă: *Şarpe solzos / cu dinții de os, / Şarpe gălbui / cu ochii crăpui, / Io te-am descântat, / Limba ți s-a uscat, / Capul ți-a secat…*(G. Dem., 460).

Ca mijloc de anihilare figurează în descântecele de această factură şi imperația adresată şarpelui de a-şi bea propriul venin: *…Osul sănătos / dă veninul jos / şi şerpele dihu / să-şi beie veninul* (Marian, 1886, 224).

Motivul „pasăre pistruie" structurează şi descântecele de „legare a şarpelui", actualizate ca exercițiu al puterii magice (hipnotizare), având ca efect faptul că „şarpele să zăpăceşte şi nu poate să fugă, atunci de voeşti îl ia şi umblă cu dânsul, însă nu eşti slobod niciodată să-l omori, că pierzi puterea deasupra lui. (…) Şi când voeşti să-i dai drumul sau a apucat de a intrat în gaură, îl dezlegi ca să nu moară acolo" (Gor., 401 – 402), care menționează explicit interdicția de a omorî şarpele prezentă în sistemul de credințe şi superstiții ale poporului, ecou al reprezentării sale arhetipale.

Ca transpoziție in actu a unui model mitic, descântecul de şarpe ca rit verbal conservă şi cristalizează, în paradigma de teme şi motive dezvoltate, un act de vindecare eficient şi radical, prin reinstaurarea situației primordiale de sănătate a bolnavului, corelat cu anihilarea, de o manieră la fel de radicală, a răului întruchipat de şarpe.

BDD-A5543 © 2007 Universitatea din Pitești
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 01:55:14 UTC)

În practica reală a descântatului de şarpe, ce se aplică unei stări de boală cel mai adesea incurabile, conştientizate ca atare de actanţi, actualizarea textului de descântec apare mai curând ca un demers compensatoriu, de trăire, prin sustragerea din timpul profan, a unei experienţe necontingente, ascunse sub forma reprezentărilor figurative, din categoria imaginarului, ca preludiu al postexistenţei. Descântecul de şarpe, în structura, aplicaţia şi determinările sale deschide o poartă spre complexitatea abia întrezărită a practicilor psiho-terapeutice umane şi ne oferă prin aceasta drumul unui act de cunoaştere inepuizabil.

Abreviaţii – Bibliografie

Blaga, 1937 – Lucian Blaga, *Geneza metaforei şi sensul culturii,* Bucureşti, Editura Fundaţiilor Regale, 1937

Burghele, 2000 – Camelia Burghele, *În numele magiei terapeutice*, Zalău, Editura Limes, 2000

Coatu, 1998 – Nicoleta Coatu, *Structuri magice tradiţionale,* Bucureşti, Editura Bic All, 1998

Codin – Constantin Rădulescu-Codin, *Literatură populară, I, Cântece şi descântece ale poporului,* Ediţie critică de Ioan Şerb şi Florica Şerb, Studiu introductiv de Dan Simonescu, Bucureşti, Editura Minerva, 1986

Dicţ., 1994 – Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, *Dicţionar de simboluri*, vol. I, II, III, Bucureşti, Editura Artemis, 1994

Durand, 1977 – Gilbert Durand, *Structurile antropologice ale imaginarului*, Bucureşti, Editura Univers, 1977

F. Ag. – Adriana Rujan (coordonator), *Folclor poetic din Argeş – Descântece* -, Piteşti, Editura Paralela 45, 2006

G. Dem. – G. Dem. Teodorescu, *Poezii populare române,* Ediţie critică, note, glosar, bibliografie şi indice de George Antofi, Prefaţă de Ovidiu Papadima, Bucureşti, Editura Minerva, 1982

Gor. – Artur Gorovei, *Descântecele Românilor. Studiu de folklor,* Bucureşti, Regia M.O. Imprimeria Naţională, 1931

Marian – Simion Florea Marian, *Descântece poporane române,* Suceava, Tipografia Lui R. Eckhardt în Cernăuţi, 1886

Zimmer, 1994 – Heinrich Zimmer, *Mituri şi simboluri în civilizaţia indiană,* Bucureşti, Humanitas, 1994

BDD-A5543 © 2007 Universitatea din Piteşti

Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 01:55:14 UTC)